חרדים, גיוס ומלחמות

לְמה יש לצפות לנוכח אירועים דומים בעבר?

יאיר הלוי

הטבח והקרבות הקשים בעוטף עזה ב־7 באוקטובר 2023, וכן מלחמת חרבות ברזל שפרצה בעקבותיהם, גרמו טלטלה עזה ביותר בציבור הישראלי בכללותו, ובתוכו גם במגזר החרדי. כמה חודשים לאחר מכן, בסוף מרץ 2024, קבע בג"ץ בפסיקה דרמטית כי המדינה אינה יכולה להמשיך להעביר תקציבים לבחורי ישיבות בגיל גיוס, ובהמשך פסק גם כי על צה"ל להתחיל לגייס את בחורי הישיבה בהדרגה. הפסיקה התבססה על פקיעת תוקף החוק שהסדיר את אי־גיוסם.[1]

העניין הציבורי בשאלת גיוס בחורי הישיבות גבר, בין היתר, בעקבות האירועים הביטחוניים הבוערים. בהקשר הזה, וכמו במקרים אחרים, ראוי להשוות את המצב הנוכחי להתרחשויות ההיסטוריות: עד כמה התגייס הציבור החרדי לצה"ל בעבר, ועד כמה השפיעו מלחמות קודמות על היקף הגיוס, ובפרט שלוש המלחמות המטלטלות יותר לאורך שנות המדינה: מלחמת העצמאות, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים.

1 אי־גיוסם של בחורי הישיבות התבסס תחילה על החלטת שר הביטחון, ובהמשך, לאחר פסיקות בג"ץ, נחקקו כמה חוקים שהסדירו אותו. ראו במקורות שבהערה הבאה, וכן במאמרים נוספים בקובץ זה.

התשובה לשאלות אלו מצריכה מחקר מעמיק, שינסה, בין היתר, לפתור את בעיית היעדרם של נתונים מסודרים על מספר החרדים באוכלוסייה ועל שיעורם של המגויסים מתוכם בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה. בכמה מנקודות הזמן מקורות שונים נוקבים במספרים שונים זה מזה, ממגוון סיבות. ובכל זאת, במאמר זה יובא לפחות חלקו של המידע הקיים, ועל פיו יוצעו מסקנות בעניין הזיקה בין מלחמות ישראל לבין סוגיית גיוסם של החרדים.

א. גיוס חרדים במלחמת השחרור

מסוף שנות ה־70 של המאה ה־20, או לכל המאוחר מראשית שנות ה־80 – רובם המוחלט של הצעירים החרדים אינו מתגייס לצבא בגיל 18, ובעשורים האחרונים גם לא לאחר מכן.[2] במשך שנים רבות נדחה גיוסם בכל שנה, או פעמיים בשנה, על בסיס הסדר "תורתו אומנותו", עד שבדרך כלל הם הגיעו לגיל הפטור (שבשנים האחרונות עמד על 26). היה (ועדיין יש) גם שיעור בלתי מבוטל של חרדים שקיבלו או ממשיכים לקבל פטור על רקע נפשי. החוק האחרון שהסדיר את מעמד "תורתו אומנותו" פקע סופית ב־1 ביולי 2023, וכאמור, פסיקת בג"ץ קבעה כי ללא הסדר חוקי חל על בחורי הישיבות, כמו על צעירים אחרים בגיל גיוס, חוק שירות ביטחון.

בשנותיה הראשונות של המדינה היה מצב הדברים אחר. במלחמת העצמאות התגייסו לצה"ל הרוב הגדול של הגברים החרדים בגיל גיוס.

משה ארנוולד, שפרסם מונוגרפיה העוסקת בחרדים במלחמה זו, מתאר כיצד הסכימו אנשי הוועד הפועל של מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל (אגו"י) לגיוס אנשי המפלגה לצה"ל, מלבד נשים ובחורי ישיבות. לאחר שהתקבלו התנאים שהציבו מנהיגי המפלגה, שיתפה אגו"י פעולה עם שלטונות הגיוס וקראה לכל הגברים בגיל 17–25, מלבד תלמידי הישיבות, להתגייס ליחידות דתיות (ראו את תצלום הקריאה, המצוטטת להלן, בנספח א):

2 על הסוגיה בכללותה, ובעיקר צדדיה המשפטיים, ראו דפנה ברק־ארז, "גיוס בחורי הישיבות: מפשרה למחלוקת", בתוך: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), **צומחי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל**, שדה בוקר: מכון בן־גוריון לחקר הציונות וישראל, תש"ע, עמ' 13–39; בנימין בראון, **מדריך לחברה החרדית**, תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, תשע"ז, עמ' 296–318; יובל שני ומירית לביא, **שירות צבאי ושירות חלופי בראי עקרון השוויון**, הצעה לסדר 54, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024, הכולל גם סקירה היסטורית. מקורות חשובים נוספים יובאו להלן.

לנוכח השתוללות הדמים, אשר הקיפה את כל ערי ארץ הקודש ואת ירושלים, ולנוכח הסכנות המחמירות והולכות מיום ליום ע"י צוררים, אשר אמרו לכו ונכחידם – קורא מרכז אגדת ישראל בירושלים לכל צעירי עמנו מבין כל חוגי הישוב החרדי בירושלים, לבוא ולהתיצב איש איש על משמרתו ואל תפקידו להגן על נפש ורכוש.
אחרי שהובטחו כל הדרישות לשמירת הדת במחנות המתפקדים, קדושת השבת, מאכלי כשרות, ויצירת אוירה דתית על ידי הקמת חטיבות מיוחדות לצעירים חרדים,
קורא מרכז אגדת ישראל לכל איש ואיש בירושלם בני 17 עד 25 שנה להתיצב במפקד לשרות העם, שהוכרז עליו מטעם כל הישוב. נקבעו תחנות מיוחדות להתפקדות הנוער החרדי אשר תתנהלנה ע"י באי כח הצבור החרדי ושמקומן יתפרסם לחוד.
חובת ההתיצבות חלה רק על הזכרים, ובנות ישראל כל כבודה בת מלך פנימה [...] חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו וה' יעשה הטוב בעיניו.
ועדת המפקד שע"י מרכז אגדת ישראל בארץ ישראל, ירושלם

הקריאה פורסמה במודעות רחוב וכן בעמוד הראשון של ביטאון המפלגה, "קול ישראל", בי"ט בטבת תש"ח (1 בינואר 1948), ובשאר ביטאוניה של אגו"י, ולא עוד אלא שקריאת מרכז אגו"י אף הוכרזה באמצע תפילת השבת בבתי הכנסת. תחנת גיוס של אנשי אגו"י לצה"ל פעלה, בין היתר, בשכונת אבן יהושע שעל יד מאה שערים. במרץ גויסו גם גברים בגילי 26–35, ובתחנות הגיוס נפתחו מדורים מיוחדים לחברי אגו"י.[3]

רבים מהחרדים המגויסים נלחמו במסירות נפש וזכו לשבחים על כך. גם חרדים בעלי מעמד מיוחס לא ראו עצמם פטורים מלהתגייס. אחד המגויסים, אליעזר הגר, היה בנו של הרב ברוך, האדמו"ר מסרט־ויז'ניץ. הוא שירת במחלקה דתית

3 משה ארנוולד, **החרדים במלחמת העצמאות**, בן שמן: מודן, 2017, עמ' 223–257.
ראו גם יובל פרנקל, "היהדות החרדית והדתית בירושלים בתקופת המצור", **הציונות** יח (1994), עמ' 247–289.

עד סוף המלחמה והשתתף בקרבות רבים. 15 שנים לאחר מכן, עם פטירת אביו, הוא מונה לאדמו"ר תחתיו.[4]

גם הפובליציסט החרדי הבולט משה שנפלד (1907–1975), שהמשיך גם אז להתנגד במוצהר לתנועה הציונית, תמך תמיכה חד־משמעית בגיוסם של החרדים לצה"ל. הוא תבע לא רק מאנשי אגו"י בארץ ישראל, אלא גם ממי שגרים בחו"ל, לבוא ולהילחם: "האחיכם יצאו למלחמה ואתם תשבו פה?". שנפלד סבר שאנשי אגו"י "ישובו מהמלחמה זקופי קומה, חופשים מתסביך הנחיתות שלקו בו שומרי תורה לרוב", וימשיכו להילחם את מלחמת הרוח.[5]

עם זאת, כאמור, אגו"י, ואף רבנים שנחשבו קרובים יותר ל"מזרחי", דוגמת הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הרצוג, התנגדו לגיוסם של בחורי ישיבות והשקיעו מאמצים למונעו. בירושלים נוצרה בעיה מיוחדת בשל מצוקת כוח האדם בעיר הנצורה. בניסן תש"ח התנהל משא ומתן מתוח על גיוס בני הישיבות בעיר, ובמהלכו פורסם כרוז בחתימת כמה רבנים בולטים (לרבות הרב יעקב משה חרל"פ, ראש ישיבת מרכז הרב), ולפיו אין להתייצב לגיוס. בכמה פרסומים חרדיים מהעשורים האחרונים הובא כרוז זה כראיה להתנגדותם הגורפת של הרבנים האלה לגיוס.

אולם כמה ימים אחר כך, בא' באייר, הגיעו הצדדים להסכמה, ולפיה אומנם "הרבנים הראשיים, ראשי הישיבות ומרכז המפקד לשירות העם בירושלים קובעים באופן עקרוני ומוחלט שבני ישיבות פטורים מכל חובת גיוס ושירות בצבא", ועם זאת, בשל המצב החמור בירושלים, שיש בו סכנה מוחשית, הוסכם שבני ישיבות בגיל 17–22 יתאמנו במשך שלושה ימים ואחר כך 24 שעות בחודש. מגיל 23 ומעלה יתאמנו שלושה ימים, ולאחר ל"ג בעומר יתגייסו למשמר עירוני לתפקידי שמירה למשך זמן שלא יעלה על 12–15 שעות בשבוע. "בני ישיבה מצוינים" שיקבלו אישור מיוחד מהרבנים הראשיים יהיו פטורים לגמרי, וכן מגידי שיעור ומלמדים. עוד התחייבו ראשי הישיבות לא להפריע לתלמידים שיתנדבו "לצורות שירות פעילות יותר" ויישמרו להם כל זכויותיהם

4 חגי הוברמן, "האדמו"ר שלחם לשחרור חיפה והגליל", **מצב הרוח**, 20 באפריל 2020, עמ' 20–22.

5 שנפלד פרסם שני מאמרי תמיכה בגיוס בביטאון צעירי אגודת ישראל, "דגלנו", שהתגייס גם הוא למערכה ושמו שונה ל"דגלנו למגויסים". המאמרים הם "הניסיון הגדול", **דגלנו למגויסים**, אדר ב' תש"ח; ו"הגיוס לציון", **שם**, ג' באייר תש"ח, עמ' 1. המאמרים שבו ונדפסו בתוך ליקוט ממאמריו: משה שנפלד, **בין ארץ ישראל למדינת ישראל**, בני־ברק: חוג בני תורה שע"י צעירי אגודת ישראל בא"י, תשל"ה.

בישיבה. כל התלמידים יתייצבו בתחנת התייצבות מיוחדת. על המכתב חתמו הרבנים הראשיים הרב הרצוג והרב עוזיאל, ואחריהם הרבנים דושינסקי, מלצר, חרל"פ, טוקצינסקי, פינקל, סרנא ועוד (ראו נספח ב).[6]

בחורי הישיבות שהתגייסו חלקית במסגרת הסיכום המיוחד בירושלים שירתו ביחידה שנקראה "גדוד טוביה", על שם מפקדה, טוביה ביר, והיא עסקה בעבודות ביצורים וכדומה, במשך כחצי שנה. שירתו ביחידה זו כ־370 בחורי ישיבות, ובהם בחורים מהישיבות הקנאיות ביותר אז, כגון דושינסקי וסאטמר.[7]

במקורות מאוחרים רבים ובתודעה הציבורית מקובל שבן־גוריון שחרר מגיוס 400 בחורי ישיבות סמוך למועד הקמת המדינה. נתון זה מבוסס, בין היתר, על אמירה של בן־גוריון בוועדת הביטחון של הכנסת באוקטובר 1948, שהוא התבקש לשחרר מספר כזה של בחורים.[8] ואולם, לאמיתו של דבר היו המספרים גבוהים יותר. בדוח מסכם מראשית נובמבר 1948 נכתב ששוחררו בסך הכול 800 בחורי ישיבה, מהם 312 בירושלים (ללא המגויסים חלקית לגדוד טוביה), 177 בתל אביב, 149 בשאר גוש דן, לרבות בני ברק, ועוד 162 בשאר הארץ, בעיקר בצפון.[9] מספרים זהים פרסם לאחר שנים פנחס גוברין, שהיה מנהל "מרכז המפקד לשירות העם", גוף שנהפך בהמשך ל"מינהל הגיוס" של צה"ל.[10]

אומנם גם המשוחררים האלה היו אמורים לעבור אימונים בהיקף מצומצם כלשהו. יתרה מזו, במסגרת המגעים בין הצדדים הוסכם שהישיבות לא תמנענה

6 "הסדר והסכם", שנשמר בארכיון המדינה. את תצלומו הביא הרב יהודה שביב בתוך: איתמר ורהפטיג ושמואל כ"ץ (עורכים), **הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה**, ירושלים: היכל שלמה, תשס"ב, ב, עמ' 435. התצלום מובא בנספח ב.

7 משה ארנוולד, "אזרחים בשכונות הספר הצפוניות של ירושלים", בתוך: מרדכי בר און ומאיר חזן (עורכים), **אזרחים במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות**, ירושלים: יד יצחק בן־צבי, אוניברסיטת תל אביב, העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, תש"ע, עמ' 150–177. בעניין האמור התבסס ארנוולד על דיווח של טוביה ביר לראש אכ"א, 2 בנובמבר 1948, ארכיון צה"ל, 0/959/110–959/49. ראו עוד בספרו, **החרדים במלחמת העצמאות** (**לעיל** הערה 3), עמ' 281–323.

8 הובא ב**דו"ח ועדת המשנה לבחינה מחודשת של הפטור מגיוס של תלמידי הישיבות** (ועדת הכהן), 1988, עמ' 8–9, וכן אצל אוריאנה אלמסי, **יישום חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם (חוק טל)**, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, תשע"ב, עמ' 62.

9 ארנוולד (**לעיל** הערה 3), עמ' 320.

10 פנחס גוברין, **צו קריאה תש"ח: התגייסות היישוב למערכה**, תל אביב: מערכות, תשל"ו, עמ' 47–48.

את גיוסם של תלמידים החפצים בכך, והיו לא מעטים כאלה. ארנוולד כותב שלצד המשוחררים התגייסו מיוזמתם בחורי ישיבה רבים לשירות מלא, מהם מאות בירושלים. כך למשל, מקרב 83 התלמידים בישיבת קול תורה, 12 נהרגו בקרבות.[11]

מעבר לגיוס בפועל, ניכר בתקופה ההיא יחס חיובי לצה"ל בחוגי הישיבות, ורבים מתלמידי החכמים הצעירים ביקשו להצטרף לרבנות הצבאית. שנים רבות אחר כך כתב על כך הרב דב כהן, שהיה הרב של חיל האוויר:

> כאשר הוקמה הרבנות הצבאית, עם קום המדינה, התמודדו שישים אברכים, מחשובי האברכים כאן בארץ, על משרות הרבנים הצבאיים [...] חשוב להדגיש זאת, לאור הפיחות הרב שחל בשנים האחרונות במעמדה של רבנות זו, לצערנו [...] כרבו של חיל הים נבחר אז רבי אברהם הורביץ [...] גיסו של ר' שלמה זלמן אויערבאך, תלמידם המובהק של החזון איש ו"הסטייפלר", מחבר ספרי "ארחות רבנו".[12]

בקרב הרבנים הצבאיים אז מונה הרב כהן דמויות בולטות כמו הרב דב כץ, הרב שמואל אליעזרי והרב יצחק אפשטיין, "שסייע בידי ר' איסר זלמן בסידור אבן האזל".[13]

לאחר המלחמה, ובמהלך שני העשורים הראשונים למדינה, לא היו, ככל הנראה, מכסות של בחורי הישיבות הזכאים לשחרור או לדחיית גיוס. מי שלמדו בישיבות לא חויבו להתגייס. עם זאת, באותן השנים לא התבססה עדיין הנורמה החרדית המאוחרת יותר, שלפיה הבחורים החרדים, רובם ככולם, לומדים עד גיל מבוגר – תחילה ב"ישיבה קטנה" (דהיינו עד גיל 17 לערך), לאחר מכן ב"ישיבה גדולה", עד לנישואיהם, ואחרי הנישואים הם הופכים לאברכים ועוברים ללמוד ב"כולל".

11 ארנוולד (**לעיל** הערה 3), עמ' 292.

12 הרב דב כהן, **וילכו שניהם יחדיו: [...] מסע מרתק בן מאה שנה בהווי היהודי בליטא, בארצות־הברית, ב'חברון' ובירושלים**, מפי ומפי כתבו של רבי דב כהן, ירושלים: פלדהיים, תשס"ט, עמ' 315–316.

13 הרב איסר זלמן מלצר (1870–1953) היה יו"ר מועצת גדולי התורה, ו"אבן האזל" הוא ספר החידושים הידוע שלו. הרב דב כץ שימש לאחר מכן, בין היתר, מנהל בתי הדין הרבניים. הרבנים אליעזרי ואפשטיין שימשו לאחר מכן דיינים.

יש לזכור כי באותן השנים הקיף חוק לימוד חובה התש"ט-1949 רק את הלימודים עד סיום כיתה ח'. רק ב־1968 הוחלט להרחיב מעט את החוק, גם לכיתה ט'. בשנות המדינה הראשונות לא למדו רוב התלמידים בתיכון כלל, וגם רוב החרדים לא למדו בישיבה קטנה, ופנו כבר בגיל צעיר, כמו רוב בוגרי החינוך היסודי, לשוק העבודה. ברור היה כי הבחורים האלה אינם מתאימים לחזור בעתיד ללימוד אינטנסיבי על ספסלי הישיבות הגדולות, שהיו מוסדות אליטיסטיים והרמה הלימודית בהן הייתה גבוהה.

יתרה מזו, כבר ראינו כי במלחמת העצמאות התגייסו רוב החרדים, ואף לא מעטים מבני הישיבות. הדבר נבע מתחושת החירום והסכנה הקיומית שריחפה על היישוב היהודי בארץ ישראל, אבל גם מהלך רוח אידאולוגי שנמשך גם לאחר המלחמה. באותן השנים הזדהו החרדים הרבה יותר עם מדינת ישראל ועם צה"ל, כך שהגיוס לשורותיו היה עבור רבים מהם מהלך טבעי ומתבקש.[14]

דוגמה בולטת של חרדי שכבר למד בישיבה ובחר באמצע שנות ה־50 להתגייס היא שלמה אלכסנדר לוונשטיין, בנו של מאיר דוד לוונשטיין, שהיה חבר הכנסת מטעם אגודת ישראל. שלמה אלכסנדר חבש את ספסליהן של כמה ישיבות, האחרונה שבהן ישיבת פוניבז' היוקרתית, שבבית המדרש שלה למד שלוש שנים. בגיל 19 התגייס לוונשטיין לנח"ל המוצנח והיה מפקד כיתה. הוא נהרג במבצע קדש, בקרב המיתלה.[15]

1. הנח"ל החרדי בגלגולו הראשון

מנקודת מבט חרדית, גיוס צעירים חרדים רבים לצה"ל העמיד אותם בסכנה רוחנית, ורבים מהם אכן "יצאו בשאלה".[16] כדי להתמודד עם סכנה זו הוקם הנח"ל החרדי, לכל המאוחר בראשית 1951.[17]

14 ראו בעבודת הדוקטור, **להלן** הערה 40.

15 **יזכור – אתר ההנצחה לחללי מערכות ישראל**, משרד הביטחון.

16 מנחם פרידמן, **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 1991, עמ' 70–73.

17 "כנס דחוף של חברי גרעין הנח"ל של צעירי אגודת ישראל" [מודעה], **מעריב**, 21 בינואר 1951, עמ' 4. הכנס התקיים יומיים לאחר מכן בתל אביב.

תולדות הנח"ל החרדי הישן לא זכו עדיין למחקר מקיף,[18] אך אציין כאן כמה ציוני דרך. ראשית המפעל בגרעיני נח"ל שהקימה לא רק מפלגת פא"י (פועלי אגודת ישראל) המתונה, כי אם גם צא"י (צעירי אגודת ישראל), הסיעה האידאולוגית יותר באגודת ישראל, שהתעמתה בריש גלי עם הציונות.

ככל הנראה חלה ירידה בפעילות הנח"ל החרדי בסוף שנות ה־50,[19] ובסביבות 1960 יזם הרבי מוויז'ניץ את החייאת המסלול עבור בחורים המתקשים להישאר בבית המדרש. הרב משה ארנסטר, חתנו של הרבי, פנה לבן־גוריון ובעקבות זאת נפגש איתו בבקשה להקים יישוב יצרני, ובמסגרתו גם גרעין נח"ל, בעמיעוז, מושב נטוש ברובו בחבל הבשור. היוזמה אכן יצאה אל הפועל, אך השהות ביישוב המרוחק, בלא קהילה תומכת, יצרה קשיים רוחניים. כעבור זמן קצר עברה הפעילות למושב החרדי קוממיות, הסמוך לקריית גת.[20] בהמשך הצטרפו לגרעיני הנח"ל גם חסידי חב"ד וגור. בשנת 1968 הפך כפר הנוער "חזון יחזקאל" של צא"י, הסמוך לקוממיות, ליישוב הקהילתי אלומה, ויושב בידי גרעיני הנח"ל ובוגריו. ועדת השרים שהוקמה באותה השנה בעניין שירות תלמידי ישיבות בצה"ל מתחה ביקורת על כך שבעת השהות בקוממיות עובדים החיילים בליטוש יהלומים ומקבלים על כך שכר.[21]

בשנת 1973 עברה פעילות הנח"ל ליישוב הנטוש קדמה, גם הוא לא רחוק מקוממיות, ושמו שונה ל"אור משה", על שם משה בלוי. גרעינים נוספים גויסו לנח"ל עד סוף 1975,[22] וייתכן שגם מעט לאחר מכן.

חיילי הנח"ל החרדי היו מעורבים בהגנה על ביטחון המדינה, וכמה מהם שילמו על כך בחייהם. במלחמת ששת הימים נהרג החייל יוסף רחמילביץ', וכמה חודשים לאחר מכן נהרגו שניים נוספים בהיתקלות עם מחבלים סמוך לגשר

18 ראו לעת עתה מנחם קרן, "החיילים של הרבי מויזניץ: תולדות הנח"ל החרדי", **עת־מול** 255 (תשע"ח), עמ' 27–30; זאב דרורי, **בין אמונה לצבא: גדוד הנח"ל החרדי – סיכונים וסיכויים**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2005, עמ' 23–25; טלי פרקש, "נופלים בין הכיסאות" **ynet**, 19 באפריל 2010.

19 שלמה סופר (ירושלים), "נח"ל – צו השעה", **דגלנו**, ניסן תשכ"א, עמ' יא.

20 ניסים פרץ ושאול כהנא, "שיתוף הפעולה של בן גוריון וה'אמרי חיים' להקמת הנחל החרדי", **כיכר השבת**, י"ט בתמוז תשע"ו, 25 ביולי 2016. בכתבה הובאו תצלומי המסמכים המקוריים שעליהם מתבססים המחברים.

21 יוסף גליק, "המסמכים הגנוזים נחשפים: כש'אגודת ישראל' ביקשה להרחיב את הנח"ל החרדי – והממשלה סירבה", **בחדרי חרדים**, 4 באפריל 2018.

22 **דגלנו**, תשרי תשל"ו, עמ' יט, מדווח על הצטרפות גרעין חדש למסלול.

דמיה שבבקעת הירדן.[23] בדצמבר 1970 נהרגו שלושה חיילי הנח"ל החרדי באסון שהתרחש בנאות הכיכר, שבו מחצו סלעים חדר אוכל צבאי והרגו 20 איש. שבעה חברי גרעין ובוגרי גרעין נוספים נהרגו במלחמת יום הכיפורים.[24]

בסוף שנות ה־70, לאחר שכבר התפשטה הנורמה החרדית של לימודים בישיבה קטנה ולאחריה בישיבה גדולה, ולאחר שבוטלו ב־1977 המכסות של הסדר "תורתו אומנותו" (כפי שיפורט להלן), לא היה עוד צורך בנח"ל חרדי, והוא נסגר. בשנת 1999 הוקם שוב הנח"ל החרדי, אולם הפעם לא באה היוזמה מהממסד החרדי, אלא מגורמים רשמיים ששאפו לעודד גיוס של צעירים חרדים.

ג. מלחמת ששת הימים

אין בידינו מספרים רשמיים על היקף דוחי הגיוס במסגרת הסדר "תורתו אומנותו" בעת מלחמת ששת הימים ובשנות ה־60 בכלל. עם זאת, ביחס לשנה שאחרי המלחמה, 1968, נוקבים מקורות שונים במספרים שבין 4,000–5,000 דחיות גיוס.[25]

מלחמת ששת הימים עוררה התלהבות פרו־ציונית ניכרת בציבור החרדי במשך שנתיים לפחות. התקשורת החרדית התמלאה בדימויים תנ"כיים, בהערכה רבה לחיילי צה"ל, בהתפעמות מהניסים במלחמה, בהתרגשות מהמקומות הקדושים ששוחררו, ואפילו באמירות מפורשות כי מדובר בסיומה של הגלות ובראשיתה של הגאולה.[26]

23 על שלושת אלו: יעקב בן משה, **השלושה שלא יספו, לזכרם של שלושת חיילי הנח"ל החרדי [...]**, תל אביב, תשל"א. פרסום זה לזכרם יצא בהוצאת הנח"ל החרדי של צא"י.

24 **דגלנו**, כסלו–טבת תשל"ה, עמ' ג. שמות כל הנופלים מפורטים אצל פרקש (**לעיל** הערה 18).

25 **בידיעות אחרונות**, 25 בינואר 1968, עמ' 20, מובאת הידיעה שסגן השר הדתות, חה"כ בנימין שחור, אמר בישיבה של הנהלת המפד"ל כי מספר בחורי הישיבות הדוחים את גיוסם "נע סביב 4,000". בנימין נויברגר (הנ"ל, **דת מדינה ופוליטיקה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ד, עמ' 117), מציין את המספר 5,000, אולם במקורות המובאים שם אין מספרים על שנה זו. נעמי מי עמי, **גיוס תלמידי ישיבות לצה"ל וחוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם ("חוק טל")**, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אדר תשס"ז, עמ' 3, נוקבת במספר 4,700. גם את הנתון הזה לא הצלחתי למצוא במקורות המצוינים שם.

26 ראו בפירוט, יאיר הלוי, "תגובות הזרם החרדי המרכזי למלחמת ששת הימים", עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"א.

גם גיוס החרדים לצבא התגבר במידה מסוימת. דוגמה לכך הוא יצחק לבנשטין, בן להורים ניצולי שואה מהונגריה, אנשי חוג חת"ם סופר בבני ברק. יצחק למד בישיבה קטנה בקריית צאנז. הוריו מספרים שלאחר המלחמה "היה לאדם אחר". עם חבריו לחדר האזין במשך ימי המלחמה לרדיו וקרא עיתונים. בעקבות כך התגייס לצה"ל חודשיים לאחר המלחמה. לבנשטיין, וכן חיים שרעבי, היו שני חיילי הנח"ל החרדי הנזכרים לעיל, שנהרגו בקרב עם מחבלים סמוך לגשר דמיה בבקעת הירדן.[27] בדיווח ב"דגלנו", עיתונה של תנועת צא"י, שכאמור הפעילה את הנח"ל החרדי, נאמר כי השניים התגייסו לנח"ל אחרי סיום המלחמה האחרונה, "ואולי **בהשפעת** [ההדגשה במקור] המלחמה האחרונה".[28]

זמן לא רב לאחר מלחמת ששת הימים החלה מלחמת ההתשה. המתח הביטחוני הוביל להחלטה של ועדת השרים לביטחון להאריך את השירות הסדיר לגברים מ־30 ל־36 חודשים.[29] בו בזמן החלו להישמע קולות שדרשו לגייס את בחורי הישיבות במענה לנטל הביטחוני הגובר. הקולות האלה הגיעו ממקורות מגוונים, ובהם הליגה נגד כפייה דתית, חוגים מתונים בציונות הדתית ומאמרים בתקשורת הדתית והחילונית. דווקא שר הביטחון דיין אמר בעניין זה: "לא הייתי מציע למדינת ישראל להסתבך עם חוגים המאמינים אמונה שלמה בלימוד התורה ולגייס אותם על כרחם לצה"ל".[30]

עם זאת, בעקבות הסערה הציבורית הוקמה ועדת שרים לבחינת הסוגיה, בראשות דיין. הוועדה החליטה כמה החלטות, אולם בעיקרו של דבר הותירה את המצב על כנו. בעקבותיה נקבעה גם מכסה – שלא יצטרפו להסדר יותר מ־800 בחורים חדשים בכל שנת גיוס.[31]

27 ישראל ארליך, **במעלות גבורים: לדמותם של ל"ו מגבורי מלחמת ששת הימים ולאחריה הי"ד**, תל אביב: מורשת, תשכ"ט, עמ' 181–188.

28 "נפלו על משמרת ארצנו הקדושה", **דגלנו**, תשרי–מרחשוון תשכ"ח, עמ' ז. גיוס מסוים של חרדים בעקבות המלחמה מוזכר גם אצל משה סמט, **החדש אסור מן התורה: פרקים בתולדות האורתודוקסיה**, ירושלים: מרכז דינור לחקר תולדות ישראל, תשס"ה, עמ' 419.

29 ראו "46 שנים להחלטה להאריך את השירות הצבאי לגברים לשלוש שנים", בבלוג ארכיון המדינה, 9 בינואר 2014.

30 הלוי (**לעיל** הערה 26), עמ' 107–109. דיין אמר את הדברים בפני סטודנטים באוניברסיטה העברית, והם פורסמו למוחרת. ראו סופר הארץ, "דיין: הערבים חלשים מלצאת למלחמה בלי תמיכה נמרצת של מעצמה גדולה", **הארץ**, 8 בפברואר 1968, עמ' 1, 3.

31 ראו עוד להלן, שם מובא בין היתר שמספר המצטרפים החדשים למסלול "תורתו אומנותו" ב־1974 היה 665 בחורים. סביר להניח שקודם לכן היו המספרים נמוכים יותר.

ד. מלחמת יום הכיפורים

האירוע ההיסטורי בעל הדמיון הרב ביותר למתקפת הפתע של החמאס על ישראל בשמחת תורה תשפ"ד הוא פרוץ מלחמת יום הכיפורים, 50 שנה בדיוק קודם לכן. גם מלחמה זו ראשיתה בטראומה קשה ובתחושת מחדל שהביאו לחששות קיומיים. גם אז היה אפשר לראות רצון של חרדים להשתתף במאמץ הצבאי של מדינת ישראל המותקפת, גם אם בשני המקרים מדובר בהיקף מוגבל.

דוגמה בולטת לכך היא תיאורו האוטוביוגרפי של אהרן מרגלית, חרדי פגוע פוליו, משותק חלקית, שקיבל פטור מגיוס בשל מצבו הרפואי. כשפרצה מלחמת יום הכיפורים כבר היה מרגלית נשוי ואב לשני ילדים. למרות כל זאת, הוא התעקש להתנדב בשירות קרבי ככל האפשר, ועל כן נשלח לשמש נהג בחטיבת מילואים לוחמת בחזית הדרומית, משני עבריה של תעלת סואץ. חשיבותו של התיאור נובעת מכך שהוא נדפס בספר בהוצאה חרדית מובהקת, הוצאת "המודיע", ומכך שהספר היה רב מכר, שזכה ליותר משלושים הדפסות, ואף לתרגום לאנגלית[32] וליידיש, ולספרות נלווית נוספת. כך מספר מרגלית:

> פרק חיים נוסף וגדוש אירועים אכווץ כאן לפיסות זעירות [...] המדובר בהתגייסותי לצבא בשעה של חירום [...] כמובן שעשיתי "שאלת חכם" [...] עשרות שנים חלפו מאותה תקופה, דורות ירדו ונסיבות השתנו ולא לטובה. ברור שאין כל השוואה בין הצבא של היום לצבא של אז, בין ההוראות שניתנו לשואלים ששאלו דעת תורה באותה תקופה לשואלים היום. שאלו אבותיכם ויגידו לכם, זקניכם ויאמרו לכם.[33]

יצחק דרקסלר, חייל שריון חרדי תושב בני ברק, לחם כאיש מילואים במלחמת יום הכיפורים וסבל מכוויות קשות ביותר לאחר שהטנק שלו ספג פגיעה ישירה

32 Moshe Gutman, *As Long as I Live: The Life Story of Aharon Margalit*, Jerusalem: Feldheim, 2014 (12th edition), p. 186

33 משה גוטמן, **אתהלך: סיפורו של אהרן מרגלית**, מהדורה שלישית, טבת תשע"א, עמ' 51; מהדורה שנים עשר, כסלו תשע"ב, עמ' 58–59. המהדורה הראשונה יצאה בכסלו תשע"א. אני סבור שההדגשה של הכותב שהנסיבות השתנו מאז נובעת בעיקר מהקושי של הציבור החרדי לעכל כעבור זמן את ההתנדבות לשירות בצבא, ולא משינויי נסיבות מהותיים.

ברמת הגולן. עד סוף ימיו פעל דרקסלר למען זכרם של חללי צה"ל החרדים.[34] בריאיון מ־2013 סיפר דרקסלר עד כמה היה השירות בצה"ל מקובל בזמנו:

> גרתי ברחוב יחזקאל, בסך הכל סמטה קטנה בבני ברק, אבל במלחמת יום כיפור היו ברחוב שלנו חייל שנהרג, חייל שנפל בשבי ואני הפצוע [...] היום בכל בני ברק בקושי תמצאי שלושה חיילים. לשני חברי כנסת חרדים נהרגו ילדים בקרב. הבן של יעקב מזרחי במלחמת יום כיפור והבן של מאיר דוד לוונשטיין במבצע סיני. לא כמו היום, שלא נותנים לחיילים חרדים להיכנס לישיבה, אז הרבנים בכבודם ובעצמם שלחו את הבחורים אל הצבא וההורים ביקשו מהבנים להתגייס כדי שיוכלו לעבוד ולפרנס את משפחותיהם [...] במלחמת יום כיפור נהרגו 11 חיילים חרדים מתוך מחזור של 100 חיילים באותה שנה, ונפצעו מאות. חייל חרדי אחד קיבל את עיטור המופת כשקפץ על רימון ונהרג במזח.[35]

אכן, דוד, בנו של חבר הכנסת לשעבר מטעם אגודת ישראל, יעקב מזרחי, שירת בנח"ל החרדי ונהרג בהיותו חייל מילואים בקרבות הבלימה במלחמת יום הכיפורים, כאשר גם הטנק שלו (כמו זה של דרקסלר) ספג פגיעה ישירה, סמוך לנפח שברמת הגולן. דרקסלר דייק למדי גם בדבריו על החייל החרדי במוצב המזח. מדובר במשה יצחק טובל, חייל בנח"ל החרדי מבני ברק שהתנדב לנח"ל המוצנח, גם אם העיטור שקיבל על מעשה הגבורה שבו הקריב את חייו היה צל"ש הרמטכ"ל ולא עיטור המופת.[36] ואכן, חרדים רבים נהרגו במלחמה, ובהם, כאמור, שבעה מהנח"ל החרדי. עבור החיילים החרדים הוציא שוב "דגלנו", ביטאון צא"י, גיליון מיוחד של "דגלנו למגויסים". באתר "יזכור" מנויים למעלה מ־40 תושבי בני ברק שנפלו במלחמת יום הכיפורים. חלקם, על פי קורות חייהם, לא היו חרדים וגם לא גדלו בבית חרדי (שהרי בבני ברק חיו בשנים האלה גם חילונים ודתיים לאומיים לא מעטים), אולם רבים אחרים היו חרדים.

34 על דרקסלר ראו קובי נחשוני, "החלל האחרון: נפטר הפצוע הקשה ממלחמת יום כיפור", **ynet**, 15 באפריל 2018.

35 שרי מקובר־בליקוב, "לא מתחרט", **מקור ראשון**, 23 באוגוסט 2013, מוסף שבת. איני בטוח לאיזה "מחזור של מאה חיילים" הכוונה, אך ניכר שדרקסלר מבקש להצביע על ההיקף הנרחב של השתתפות החרדים במלחמה.

36 ראו בעמודים של שניהם ביזכור – אתר ההנצחה לחללי מערכות ישראל, משרד הביטחון.

גם חרדים בוגרי ישיבות שירתו במילואים במלחמת יום הכיפורים. כאמור, בשנות ה־50 וה־60 עדיין לא התקבעה הנורמה החרדית של לימודים רצופים לאורך שנים, בישיבה קטנה, בישיבה גדולה ובכולל. יתרה מזו, גם בקרב מי שלמדו בישיבות ובכוללים היו מי שהחליטו לצאת להתפרנס לפני גיל הפטור (שעמד אז בפועל על 35–41), וגם לא היו להם עדיין חמישה ילדים (שזיכו גם הם בפטור).[37] תלמידי ישיבות אלו חויבו בשירות מילואים במסגרת שלב ב, או בכניסה למסלול "מורים חיילים" וכדומה. על כן, רבים מקרב החרדים בגיל הרלוונטי גויסו עם שאר חיילי המילואים לאחר פרוץ מלחמת יום הכיפורים. רוב החרדים הצעירים שיצאו לשוק העבודה כבר עברו הכשרה צבאית קצרה, ולכן לא היה אז צורך לפתוח מסלול גיוס התנדבותי מקוצר לחרדים עובדים, מעין זה שנפתח בראשית מלחמת חרבות ברזל ויתואר להלן.

נתונים רשמיים על דחיות הגיוס של בחורי הישיבות בשנים 1970–1985 נמסרו לוועדת הכהן, ועדת משנה מיוחדת של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת שעסקה בנושא. על פי הנתונים האלה, לאורך כל התקופה האמורה חל בשנת 1973 **הגידול** הנמוך ביותר במספר הדוחים את שירותם ובוחרים ללמוד בישיבה, משמע רבים יותר התגייסו. ב־1971 נוספו 354 דוחי שירות (ובסה"כ 6,231), ב־1972 נוספו 165, ב־1973 – 84 בלבד, וב־1974 – 320 (ובסה"כ 6,800). יושם לב כי אין מדובר בכל השנתון החדש של דוחי השירות, אלא רק בגידול הכולל במאגר הדוחים, ולצד המצטרפים יש גם נגרעים, ממגוון סיבות. את מספרי המצטרפים בשנתון החדש אנו יודעים רק מ־1974, והם יוזכרו להלן.

לוועדה נמסרו נתונים גם על מספרם של דוחי השירות שהפסיקו את לימודיהם בישיבות וגויסו לשירות חובה או מילואים, על פי גילם בעת הפרישה, אולם הוועדה עצמה מציינת כי רובם של המתגייסים האלה הגיעו מישיבת מרכז הרב, שרוב תלמידיה דחו גם הם את שירותם אך רובם המוחלט התגייסו אחר כך. מרכז הרב היא ישיבה ציונית דתית ולא חרדית, ועל כן אינה רלוונטית לדיון הנוכחי.[38]

37 הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות ("ועדת טל"), **דין וחשבון**, ניסן תש"ס, עמ' 26–27.

38 על פי נתונים שנמסרו לוועדת המשנה של ועדת החוץ והביטחון ונכללו בדוח הוועדה שפורסם ב־1988 (**לעיל** הערה 8), עמ' 5–6. הנתונים מרוכזים גם אצל בנימין נויברגר, **דת, מדינה ופוליטיקה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ד, עמ' 112.

סביר להניח שהנתונים האמורים הושפעו מגורמים נוספים, אולם עובדה היא שב־1973 הייתה ירידה של ממש בקצב הגדילה של דוחי השירות במעמד "תורתו אומנותו", גם אם גם בשנה זו גדל המספר.

מעבר לשירות בצה"ל השתדלו חרדים לתרום למאמץ המלחמתי במהלך מלחמת יום הכיפורים גם בדרכים אחרות. פורסם, למשל, כי מאות בחורי ישיבות עמדו בתור לתרומת דם בירושלים, ותצלום של חרדים תורמי דם הופץ בידי לשכת העיתונות הממשלתית.[39]

למרות כל זאת, אפשר לקבוע שגל הסולידריות האמור לא הוליד תהליך ארוך טווח של התקרבות למדינה או לצה"ל. כפי שראינו, מלחמת ששת הימים הביאה את הציבור החרדי לפרץ פרו־ציוני משמעותי הרבה יותר מזה שהתחולל לאחר מלחמת יום הכיפורים.[40]

מלחמת יום הכיפורים והפנמת הסכנות הביטחוניות המרחפות על מדינת ישראל העלו שוב לדיון הציבורי את סוגיית שירות בחורי הישיבות, אולם בפועל לא חלו שינויים. יתרה מזו, ב־1975 ביטל שר הביטחון שמעון פרס את ההגבלה על כניסת מוסדות חדשים להסדר "תורתו אומנותו". הגבלה זו נקבעה גם היא ב־1968, בניסיון לבלום מעט את מספר דוחי השירות.[41]

כבר הוזכר לעיל כי בוועדת השרים שהוקמה ב־1968 הוטלה מכסה של 800 מצטרפים חדשים מדי שנה בשנה להסדר "תורתו אומנותו". המכסה בוטלה אחרי כניסת החרדים לקואליציה ב־1977, אולם בנתונים המופיעים בדוח ועדת טל (2000) אפשר לראות שכבר בשנת 1976 היה מספר המצטרפים 866. קודם לכן היו המספרים נמוכים יותר (665 ב־1974, 783 ב־1975). אם כן, מעולם לא היו בחורים שנמנעה מהם ההצטרפות להסדר "תורתו אומנותו" בשל המכסה. תחילה היה הביקוש נמוך יותר מן הרף שנקבע, וכאשר עבר הביקוש את הרף – התעלמו מהמכסה.[42] בשנים הבאות בוטלו גם הגבלות נוספות, כגון על

39 **בית יעקב – ירחון לענייני חינוך, ספרות ומחשבה**, 165–166 (תשרי תשל"ד), עמ' 30, 40.

40 ראו בהרחבה גם יאיר הלוי, "מהפכת החרדיות החדשה בשנות השבעים", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, תש"פ.

41 אלמסי (**לעיל** הערה 8), עמ' 66.

42 כך מצוין בפירוש בדוח ועדת טל (**לעיל** הערה 37), עמ' 14, הערה 6. הנתונים מאותן שנים מובאים **שם**, עמ' 64.

הצטרפות בוגרי תיכונים (דהיינו בוגרי החינוך הדתי־לאומי) וחוזרים בתשובה למעמד "תורתו אומנותו".

ה. השפעתן המוגבלת של המלחמות על היקפי הגיוס

מהסקירה ההיסטורית עולה שכפי שראינו בשנה האחרונה, כך גם בעבר, לאחר סיומן של מלחמות עלתה על הבמה הציבורית סוגיית גיוס החרדים ביתר שאת, אולם בפועל לא התחולל שינוי של ממש.

מדוע לא הותירו המלחמות, ובפרט מלחמת יום הכיפורים, חותם עמוק יותר על דפוסי הגיוס של הצעירים החרדיים, ומדוע לא חזר על עצמו הגיוס הנרחב שאפיין את מלחמת העצמאות?

תהליך דומה התרחש בשנה האחרונה.

סמוך לפרוץ מלחמת חרבות ברזל התגייסו מאות חרדים שכבר יצאו לשוק העבודה לטירונות קצרה ולאחריה הצטרפו למאגר משרתי המילואים.[43] מספרם של המגויסים האלה לא היה גדול ביחס לכלל החברה החרדית, ובכל זאת, משיחות שערכתי איתם באותה תקופה עלה כי בעקבות המלחמה השתנה משהו ביחס החברה אל החייל החרדי. חיילים אלו הסתובבו בחודשים ההם לבושי מדים ונושאי נשק ברחובות וביישובים החרדיים, וחלקם היו חברים בכיתות הכוננות. בניגוד לעוינות כלפי חיילים חרדים בעבר, הם דיווחו על יחס אוהד וחיובי, שנבע ללא ספק מתחושת החירום ומהחששות שהולידה המלחמה.[44] ראשי ישיבות מלב ה"מיינסטרים" של אגודת ישראל ושל דגל התורה (גם אם לא מי שמשתייכים לפלג הירושלמי) טרחו לתת שיעורים למגויסים החדשים, דבר שקשה היה לדמיין קודם לכן.

לא מעטים ציפו כי הלך הרוח הזה יהיה סימן לבאות, גם ביחס לצעירים חרדיים בגיל שירות חובה, שבגיוסם יש תועלת משמעותית הרבה יותר לצה"ל ולביטחון המדינה. אולם למצפים כך נכונה אכזבה. במחזור דצמבר 2023 התגייסו 188

43 ראו סקירתו הרחבה של אליעזר היון, **צבא, חרדים ומלחמת "חרבות ברזל": האומנם שינוי מגמה?**, נייר עמדה, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 12 בנובמבר 2023.

44 ראו גם מאמרה של שלומית רביצקי טור־פז ומאמרם של אסף מלחי ורועי לחמנוביץ בקובץ זה, וכן אלישיב רייכנר, "בעבר הייתה לי החלבטות קשה אם להגיע הביתה במדים. מאז 7 באוקטובר זה השתנה", **מקור ראשון**, 11 בינואר 2024.

צעירים חרדיים בגיל שירות חובה למסלולים הייעודיים לחרדים, מסלולים קרביים בעיקרם, ובראשם גדוד "נצח יהודה". מספר זה היה רק 85% מיעד הגיוס, שלא התמלא, ומדובר בעלייה קלה בלבד ביחס למחזור המקביל בשנת 2022.[45] ואם לא די בכך, לנוכח ניסיון העבר מסתבר שרבים מ־188 הבחורים שהתגייסו גדלו אומנם בבית חרדי, אולם זיקתם לחברה החרדית כיום מוגבלת.[46]

יושם לב כי כך היו פני הדברים עוד ב־2023, חודשים לפני פסיקות בג"ץ האמורות שעצרו את התקציבים לבחורי ישיבות בגיל גיוס וקבעו כי על צה"ל להתחיל בגיוסם, לנוכח פקיעת החוקים שהסדירו קודם לכן את אי־הגיוס. הפסיקות האלה חידדו את המתח בציבור החרדי בנושא הגיוס.

סיכום

סקירה של מגמות גיוס החרדים במלחמות ישראל לאורך רוב השנים מלמדת על דפוס חוזר. כאמור, במלחמת השחרור רק מיעוטו של הנוער החרדי למד בישיבות, וגם בקרב מיעוט זה היו רבים שהתגייסו בכל זאת. בהמשך הלך והתקבע מעמדן של הישיבות, וכבר במלחמות ששת הימים ויום הכיפורים, כמו בעת האחרונה במלחמת חרבות ברזל, חלו תהליכים דומים בעיקרם: במהלך המלחמה ומעט אחריה חלה התקרבות והתחזקה הסולידריות החרדית עם המדינה השרויה במלחמה מסוכנת. ההתקרבות והסולידריות השפיעו במידה מסוימת על גיוס בפועל, אולם מי שציפו להיקפי גיוס רחבים יותר נחלו אכזבה. עד מהרה שבו הדברים למסלולם.

נראה שהסיבה להשפעה קצרת הטווח האמורה היא הפער בין זרמי עומק לבין אירועים חד־פעמיים, טראומטיים ככל שיהיו. ייתכנו כמובן אירועים חזקים במיוחד, אירועים שיש בהם שינוי סדרי בראשית. כזאת, למשל, הייתה השואה, שהובילה לשינויים דרמטיים בדמוגרפיה של העם היהודי. אם קודם לכן חיו רוב היהודים במזרח אירופה, לאחר השואה עבר מרכז הכובד הדמוגרפי לאמריקה ולישראל. לשינוי כזה חייבת להיות השפעה דרמטית לטווח ארוך. אולם כאשר מדובר באירוע חד־פעמי שאיננו משנה סדרי בראשית, ובסופו של דבר סדרי

45 יאיר אטינגר, "נתונים מאכזבים: גיוס החרדים במחזור הראשון – פחות מהיעד", **אתר כאן**, 3 בינואר 2024.

46 ראו היון (**לעיל** הערה 43).

החיים שלאחר האירוע דומים במהותם לאלה שלפניו – השפעת האירוע הולכת ומתפוגגת עם הזמן והחיים שבים להיות מושפעים מזרמי העומק.

גם בראשיתה של מגפת הקורונה היו מי שסברו כי זעזוע גדול כל כך עתיד לחולל שינויים עמוקים בחברה החרדית. בסופה של המגפה התברר כי החיים שבו בעיקרם למסלולם הקודם, גם אם היו מגמות שהתחזקו בציבור החרדי בעקבות המגפה, כמו החשיפה לאינטרנט ועבודה מהבית של נשים חרדיות המועסקות בחברות היי־טק.

מהם אפוא זרמי העומק שהשפעתם רבה הרבה יותר מן האירועים החד־פעמיים? תיאור נרחב של המגמות האלה חורג מהיקף מאמר זה, ועל כן הם יוצגו כאן אך בקיצור. בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל היה הזרם החרדי המרכזי פרו־ציוני הרבה יותר, פתוח ומשתלב יותר בחברה הישראלית בהשוואה למציאות שאנו מכירים היום. מידת הפתיחות וההשתלבות באה לידי ביטוי רחב הרבה יותר מסוגיות כמו היחס למדינה והגיוס לצה"ל. באותן שנים היה לעסקנים החרדים (פוליטיקאים ועיתונאים) כוח רב הרבה יותר, כוח שעבר בהמשך לרבנים הבולטים ביותר, "גדולי הדור". הציבור החרדי היה פתוח יותר במגוון תחומים: רבים התגוררו בשכונות מעורבות, ואף בבניינים מעורבים, עם דתיים לאומיים וחילונים; עבדו לפרנסתם במקומות עבודה חילוניים; צרכו תקשורת ותרבות חילונית; דפוסי הלבוש היו פתוחים יותר, ועוד.

כל אלו אפיינו את מה שאני מכנה "החרדיות הישנה". בראשית שנות ה־70 התחוללה "מהפכת החרדיות החדשה", שבמהלכה ולאחריה התקבעה האידאולוגיה החרדית המוכרת לנו במידה רבה עד היום. היחס הרשמי למדינת ישראל הפך למסויג הרבה יותר, הכוח שהיה בידי העסקנים עבר לידיהם של גדולי הדור והאדמו"רים, והפתיחות המתוארת לעיל הלכה ונמוגה.[47]

השינוי הזה התחולל משתי סיבות עיקריות. הראשונה היא התהליכים הפנימיים בתוך הציבור החרדי: עם השנים הלכה והתגבשה "חברת הלומדים", ובשלב זה כבר גדל והבשיל דור חדש של ר"מים (ראשי מתיבתא, כלומר רבנים המלמדים בישיבות) צעירים, אברכים ובחורי ישיבות. החרדיות החדשה היא חרדיות ישיבתית, המנוגדת לזו הישנה, ה"בעל־ביתית" (כלומר זו השייכת ל"בעלי בתים"), ומדובר בשינוי מרחיק לכת. הסיבה השנייה כרוכה בהשפעות חיצוניות.

47 על החרדיות הישנה והמהפכה, ראו בעבודת הדוקטור שלי, הלוי (**לעיל** הערה 40), שבה אני מרחיב גם על גורמי המהפכה; וכן בנימין בראון, **חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, תשפ"א, עמ' 18–23.

בשנים ההן חלו תמורות משמעותיות בחברה הישראלית בכללותה, והיא הושפעה מצידה גם מהלכי רוח מערביים חדשים. את האידאולוגיה הלאומית והפרטיקולרית החליפו רעיונות ליברליים ואוניברסליים. בנסיבות האלה, כאשר חלה נסיגה מסוימת מהאתוס הציוני הישן, היה קשה לצפות שהחברה החרדית תיוותר פרו־ציונית כפי שהייתה. הרעיונות הליברליים החדשים נחשבו איום גובר על החברה החרדית וחיזקו בה את תחושת הצורך בהתגוננות.[48]

אם כן, בעקבות המהפכה הזאת החלו להתחזק בציבור החרדי, עוד לפני מלחמת יום הכיפורים, מגמות של הסתגרות משאר הציבור הישראלי, וגם של הסתייגות מהמדינה. הטראומה החזקה בראשיתה של מלחמה זו חיזקה עוד יותר את התובנה החרדית שהמלחמה פרצה בשל עמדת "כוחי ועוצם ידי" של הציונות החילונית, כלומר משום שהיא סמכה על עצמה ועל כוחותיה במקום לבטוח בקב"ה.[49] גל החזרה בתשובה שלאחר המלחמה חיזק גם הוא את הביטחון העצמי החרדי ביחס לצדקת הדרך.[50] אם כן, במלחמה עצמה התגלו באופן טבעי סולידריות ורצון להתנדב ולסייע, אולם מיד לאחר מכן ההסתגרות החרדית רק התחזקה. הסתגרות זו עודנה חזקה ומשמעותית גם כיום, כעבור 50 שנה, משום שבעיקרו של דבר שתי הסיבות שהובילו למהפכה עדיין רלוונטיות.

עם זאת, במיוחד בעשור האחרון, מתגברת תנועה נגדית. בשנים שעברו ממלחמת יום הכיפורים הכפיל הציבור החרדי את עצמו פי כמה וכמה. המגזר החרדי נעשה גם מגוון הרבה יותר ומתחוללות בו מגמות סותרות. חלקים בזרם החרדי המרכזי (כגון הפלג הירושלמי שבקצהו) מקדשים מלחמה מול המדינה ומוסדותיה, אולם חלקים אחרים נוטים יותר להשתלב, בעיקר מסיבות כלכליות. העלייה בנתוני הגברים החרדים המשתלבים בשוק העבודה בשנים האחרונות והחשיפה הגוברת לאינטרנט בשנים האחרונות תומכות במסקנה שבשורה התחתונה מתגברות בציבור החרדי, גם אם בקצב מתון, מגמות נורמטיביות. נראה כי אפשר להמשיל זאת לתנועת מטוטלת: לאחר משיכה חזקה לכיוון אחד נוצר צורך טבעי בפיצוי ובאיזון.

48 **שם**. על שינוי הערכים בציבור הישראלי, ראו עוז אלמוג, **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**, חיפה: זמורה ביתן, תשס"ד.

49 הרב אלעזר מנחם ש"ך [צ"ל: שך], 'נחפשה דרכינו ונשובה עד ה'', **דגלנו למגויסים**, מרחשון תשל"ד, עמ' ב' (נרשם על ידי "אחד המאזינים").

50 בראון (**לעיל** הערה 47), עמ' 213–221.

גם בציבור הליטאי, שאופיו למדני יותר, אין לצפות שלאורך דורות יישארו כל הגברים כל חייהם בבית המדרש. דרישה כזאת היא אתגר קשה. קל הרבה יותר לממסד החרדי להציב קו אדום המגביל את הגיוס לצבא, ובמיוחד של רווקים, המבקשים להשיג לעצמם שידוך טוב.

המצב בפועל, כבר שנים רבות, הוא שהרוב המוחלט של הבחורים החרדיים אינם מתגייסים לשירות סדיר. עובדה זו גורמת לתרעומת רבה בקרב שאר הציבור היהודי בישראל, שרבים בקרבו רואים בה פגיעה קשה בעקרון השוויון ואף עוול מוסרי. ועדיין, אלה הם פני הדברים. ראשיתה של התופעה בהסדר "תורתו אומנותו", אולם בציבור החרדי היא הפכה למוסכמה חברתית שאיננה תלויה בעיקרה בהסדרים משפטיים. על כן רק מעטים המעוניינים להישאר בגבולות החברה החרדית מעזים כיום להתגייס עוד קודם נישואיהם, אבל רבים יותר, בהשוואה לשנות ה־80 וה־90, יוצאים מן הכולל כדי לעבוד לפרנסתם.

בעת כתיבת הדברים מלחמת חרבות ברזל עדיין בעיצומה, ואיננו יודעים כיצד ומתי תסתיים. בשלב זה של המלחמה נראה שלמרות הצער הרב והאבדות הכבדות – היא איננה משנה סדרי בראשית. כפי שראינו, היו מאות חרדים שהתנדבו לשירות מילואים, אולם לא היה שינוי של ממש בגיוס חרדים לשירות סדיר. היחס השונה לחיילים החרדים בחודשי המלחמה הראשונים השתנה לאחר פסיקת בג"ץ, המתפרשת בציבור החרדי כרצון לחלן אותו, ולכן מחזקת את תחושת הצורך במגננה ובהתבצרות. יש להניח כי עימות חריף וחזיתי סביב נושא הגיוס יקשה על הגדלת מספר החיילים החרדים, ודאי בגיל שירות חובה. ובכל זאת, על פי המגמה הנוכחית אפשר לצפות שתמשיך השתלבות איטית של חרדים בשוק העבודה. לא בשל המלחמה, אלא בשל זרמי העומק. ייתכן שהמשך תהליך זה יביא בסופו של דבר, בשלב מאוחר יותר ולאחר הרגעת הרוחות, גם להגברה מסוימת של שיעור החרדים שיתגייסו לצה"ל.

נספח א

קריאה לגיוס של ועדת המפקד של מרכז אגו"י, ירושלים, טבת תש"ח

בה

הודעה

לנוכח השתוללות הדמים, אשר הקיפה את כל ערי ארץ הקודש ואת ירושלים, ולנוכח הסכנות המחמירות והולכות מיום ליום ע"י צוררים, אשר אמרו לכו ונכחידם - קורא מרכז אגדת ישראל בירושלים לכל צעירי עמנו מבין כל חוגי הישוב החרדי בירושלים, לבוא ולהתיצב איש איש על משמרתו ואל תפסידו להגן על נפש ורכוש.

אחרי שהובטחו כל הדרישות לשמירת הדת במחנות המתפקדים, קדושת השבת, מאכלי כשרות, ויצירת אוירה דתית על־ידי הקמת חטיבות מיוחדות לצעירים חרדים,

קורא מרכז אגדת ישראל לכל איש ואיש בירושלם בני 17 עד 25 שנה

להתיצב

במפקד לשרות העם

שהוכרז עליו מטעם כל הישוב. נקבעו תחנות מיוחדות להתפקדות הנוער החרדי אשר תתנהלנה ע"י באי כח הצבור החרדי ושמקומן יתפרסם לחוד.

חובה ההתיצבות חלה רק על הזכרים, ובנות ישראל כל כבודה בת מלך מבימה. וכל בית ישראל יעתירו תפילה לפני רבון העולמים שיאמר די לצרות עמו ישראל וכימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות.

חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו וה' יעשה הטוב בעיניו.

ועדת המפקד
שע"י
מרכז אגדת ישראל בארץ ישראל
ירושלם

הובא אצל ארנולד (**לעיל** הערה 3), עמ' 224, וגם אצל נדב שרגאי, "לא על התורה לבדה", **ישראל היום**, 23 בפברואר 2017

נספח ב

ההסכם בין הרבנים לבין מרכז המפקד לשירות העם בעניין בחורי הישיבות בירושלים, א' באייר תש"ח

כ"ה,ירושלים ת"ו, א' אייר תש"ח

אחרי התיעצויות ודיונים מעמיקים בדרישה,מצד מרכז המפקד לשרות העם לחייב את בני הישיבות בירושלים עה"ק להתגייס לשרותי הבסתון בעיר זו, - באו הרבנים הראשיים וראשי הישיבות לידי התלטת להציע את ההסדר הבא בהסכם בין הישיבות לבין מרכז המפקד לשרות העם בשאלה הנ"ל.

הסדר והסכם

א. הרבנים הראשיים,ראשי הישיבות ומרכז המפקד לשרות העם בירושלים קובעים באופן עקרוני ומוחלט, שבני - ישיבות פטורים מכל חובת גיוס ושרות בצבא.

ב. אולם,בוכח המצב החמור בשטח הבסתון בירושלים, המאיים ח"ו בסכנה מוחשית - מסכימים הרבנים וראשי הישיבות,כי חובת כל יהודי להחלץ להגנת העיר וקובעים,בתור הוראת שעה, את ההסדר הבא בנוגע לתלמידי הישיבות:

1) בני-ישיבה,שבגיל 22-17 (ועד בכלל) יקבלו אימונים במרוכז, במסגרת מיוחדת שתקבע לשם כך, במשך זמן שלא יעלה בשום פנים על שלושה ימים אימון מרוכז ו-24 שעות בחודש לכל היותר לשם חידוש הידיעות. עם קבלת האימונים יהיו פטורים מכל חובת גיוס, לא מלא ולא חלקי. מקום האימונים ייבחר בהסכמת ראשי הישיבות.

2) בני ישיבה, שבגיל 23 ומעלה יקבלו אימונים באופן הנ"ל, ולאחר ל"ג בעומר יתחייבו להתגייס לחיל משמר עירוני,בתפקידי שמירה בלבד,למשך זמן שלא יעלה על 12-15 שעות לשבוע. הם יימצאו תחת פיקוד דתי, ותפקידם ידוכז רק בירושלים, באיזורים מסויימים ובסביבותיהם,ולא יצאו לעמדות הקדמיות. השירות ייעשה מתוך הקפדה המורה בנוגע לחוקי הדת והמוסר היהודי.

3) יוצא מכלל זה מספר בני ישיבה מצויינים, שפטורים מכל חובת גיוס ,(אלה יקבלו אישור מיוחד מאת מכוד הרבנים הראשיים).

4) מגידי-שעור,מלמדים ומפקחים רוחניים - פטורים מכל חובת גיוס.

5) תועבר בקורת אישית קפדנית בין תלמידי הישיבות לשם קביעה סופית של אלה מהתלמידים,שיש להם הזכות הנ"ל.

6) ראשי הישיבות מסכימים ומתחייבים לבלי להפריע לכל התלמידים שיתנדבו מרצונם הטוב לצורות שירות פעילות יותר. לתלמידים אלה יישמרו כל זכויותיהם כישיבה, ללא אפליה.

7) כל תלמידי הישיבה יתיצבו בתחנת התיצבות מיוחדת,יעברו בדיקה רפואית ויקבלו כרטיס מתאים.

8) ראשי הישיבות מתחייבים לא לקבל תלמידים בגיל גיוס,חוץ מאלה שעוברים מתלמוד תורה לישיבה או מישיבה לישיבה.

ג. בכדי להוציא לפועל את ההסדר הנ"ל מוקמת ועדה משותפת ומתמדת מראשי-הישיבות ומרכז המפקד לשרות העם בראשותם של הרבנים הראשיים.

ד. ההסכם הזה אינו ניתן לשום שינוי בלי הסכמת הועדה הנ"ל.

(-) יצחק אייזיק הלוי הרצוג,בנציון מאיר חי עוזיאל,

יוסף צבי דושינסקי

איסר זלמן מלצר

יעקב משה חרל"פ.
יחיאל מיכל טוקצינסקי
אליעזר פינקל
יחזקאל סרנא
יעקב יונון סנקביץ
מאיר רבינוביץ.

הובא אצל יהודה שביב, בתוך: איתמר ורהפטיג ושמואל כ"ץ (עורכים), **הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה**, ירושלים: היכל שלמה, תשס"ב, ב, עמ' 435, מתוך ארכיון המדינה, וגם בתוך: ישראל כהן, "נחשף: הסכם של ועד הישיבות והעדה החרדית עם הצבא", **כיכר השבת**, 26 ביולי 2017.

עשרת הדיברות Take 3 [קטע]

בנצי גולדשטיין

[...]
לֹא יִהְיוּ לְךָ עַמִּים אֲחֵרִים שִׁפָּלִים וּבוֹזְזֵי חַיִּים עַל פָּנֵינוּ.
לֹא תַּעֲשֶׂה לְךָ קֶבֶר אַחִים וּבוֹר לְקָבְרָם בְּטֶרֶם עֵת וּבְדֶרֶךְ שֶׁאֵינָהּ דֶּרֶךְ הָאֶרֶץ.
לֹא תוֹתִירֵם בַּמְּמָד״ים הַמְּעֻשָּׁנִים. לֹא תוֹלִיכֵם אֶל הַגּוֹלֵל וְאֶל תָּאֵי הַגַּזִּים.
לֹא תוֹבִילֵם בְּרַכָּבוֹת מַשָּׂא וְלֹא תַּעֲמֹד מִנֶּגֶד בְּהִלָּקְחָם
כִּבְהֵמוֹת דַּקּוֹת אֶל בֵּית הַמִּטְבָּחַיִם, אֶל הַמִּשְׂרָפוֹת
וְאֶל מִנְהָרוֹת הַמָּוֶת הַמִּתְפַּתְּלוֹת כְּתוֹלָעִים תַּחַת הָאֲדָמָה.

כִּי אֲנַחְנוּ עַמְּךָ זוֹכְרֶיךָ וּמַזְכִּירֶיךָ נוֹשְׂאֵי שִׁמְךָ
י שְׂ רַ אֵ ל
בַּעֲלֵי מִשְׁפָּחָה, עוֹשֵׂי חֶסֶד, טוֹב, חִיּוּךְ, וּמִצְוָה, לַאֲלָפִים וְלִבְרוּאֶיךָ.
לֹא תִּתֵּן לִשְׁפֹּךְ אֶת דָּמֵינוּ לְשֵׁאתוֹ עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה הַקָּצוּר
כְּעָטִיף דֹּחַן, כְּצִיצָה.

זְכֹר וּשְׁמֹר אֶת עַם יִשְׂרָאֵל לְקַדְּשׁוֹ,
לֹא תַּעֲשֶׂה לְךָ מָוֶת צְוָחָה, וְאַזְעָקָה בִּרְחוֹבוֹתֵינוּ, בָּנוּ.

כַּבֵּד אֶת בָּנֶיךָ וְזַאֲטוּטֶיךָ בְּנֵי הַשְּׁנָתַיִם וְהַשָּׁלוֹשׁ
הַמִּתְגַּלְּשִׁים וּמִתְנַדְנְדִים בְּגִנּוֹת הַשַּׁעֲשׁוּעִים,
יוֹנְקֵי בַּקְבּוּק, מְחִבָּאִים בָּאֲרוֹנוֹת מֵאֲחוֹרֵי בִּגְדֵי הַחֹרֶף.
כַּבֵּד אֶת נַפְשָׁם הָרַכָּה, הַצִּפּוֹרִית, לְבַל תִּרְאֶה מַרְאוֹת
וְתִשְׁמַע דְּבָרִים שֶׁאֵין אֹזֶן וּבְרִיָּה קְטַנָּה שֶׁבָּעוֹלָם רְאוּיָה לְשָׁמְעָם.
(סַבָּא, הַחַיָּלִים הָרָעִים עָשׂוּ בּוּם בּוּם בּוּם עַל הָאוֹטוֹ).

כַּבֵּד אֶת נַעֲרוֹתֶיךָ הַמְּשָׂרְתוֹת בִּצְבָא הֲגַנָּה לְיִשְׂרָאֵל
לְמַעַן יַאֲרִיכוּן יְמֵיהֶן וִימֵי צֶאֱצָאֵיהֶן עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֲהָבוּהָ.

לֹא תִּתֵּן בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ,
לֹא לְכַבּוֹת נִשְׁמָתָם כְּנָתְיךָ חַשְׁמַל נִשְׂרַף.
כְּפֶחָם הַשָּׁחֹר מִכָּל שְׁחֹר.
לֹא לְהֻרָצַח.
לֹא לְהֻאָנַס.

לֹא לְהִתְבַּתֵּר כִּבְשַׂר אִטְלִיז.
לֹא לְעַנּוֹת בָּהֶן בְּנֵי אָדָם.
לֹא תַּחְמֹד פְּרָחֶיךָ, חַרְדָּלֶיךָ הַצְּהֻבִּים,
וְכַלָּנִיּוֹתֶיךָ שֶׁטֶרֶם פָּרְחוּ הַשָּׁנָה.
לֹא תִּקַּח הָאֵם הַחַיָּה עַל הַבָּנִים
לְקַחְתָּהּ אֶל זְבוּלֶיךָ.

וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַחֲרָדָה,
אֶת הַקִּבּוּץ וְאֶת הַמּוֹשָׁב הַיָּרֹק עָשֵׂן.

אוּלַי יָבוֹא אֱלֹהִים וִידַבֵּר אִתָּנוּ,
פֶּן נָמוּת.

(2024)